

УДК 338.439

**МІСЦЕ ТА РОЛЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В
НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ****Михайленко О.Г.***E-mail: alena270275@mail.ru**Дніпропетровський національний університет ім. О.Гончара
м. Дніпропетровськ*

Завданням даної статті є визначення ролі та місця сільського господарства України в розвитку національної економіки. За допомогою інтегрованого підходу було проаналізовано значення сільського господарства для суспільства, сільських територій, продовольчої безпеки країни та економіки в цілому. Таким чином доведена виключна важливість сільського господарства. По-перше, як постачальника продовольства, по-друге, джерела вільної робочої сили, та, по-третє, чистого прибутку. Тобто сільськогосподарське виробництво при правильному державному регулюванні та достатньому фінансуванні, може надати значний поштовх у розвитку економіки України. При модернізації сільського господарства та покращенню сільських територій досягається значний соціальний ефект: зниження безробіття, зміна структури видатків населення на споживчі продукти, удосконалення сільської інфраструктури, розвиток села та інше. В даній статті сільське господарство розглянуто під різними кутами. З одного боку, як об'єкт державного регулювання, з іншого, як джерело забезпечення продовольчої безпеки, робочої сили та чистого прибутку. Також враховано характер впливу даної галузі народного господарства на економічний розвиток країни: активний та пасивний. Після створення зони вільної торгівлі з ЄС (ЗВТ) та скасування мораторію на вільний продаж с/г землі буде створена сприятлива ситуація для додаткового фінансування аграрних підприємств, що повинно, в свою чергу, спричинити значне зростання виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Таким чином, сільське господарство може і повинно стати галуззю, що відіграватиме винятково важливу роль у процесі входження України у світовий ринок.

Ключові слова: сільське господарств, продовольча безпека, національна економіка, аграрне виробництво, продовольство

UDC 338.439

THE ROLE OF AGRICULTURE IN THE NATIONAL ECONOMY**Mihaylenko O.G.***E-mail: alena270275@mail.ru**Dnipropetrovsk National University O. Honchar
Dnipropetrovsk*

The article examines the importance of agriculture as a structural element of agribusiness for economic development, as well as the food security, which is a derivative from the

volume and efficiency of agricultural production. By using an integrated approach the importance of agriculture, rural food securities for society, have been analyzed and the economy as a whole. So, exceptional importance of agriculture has been proved. Firstly, as a supplier of food, secondly, as a source of free labor force and, thirdly, as a net profit. That's why agricultural production can give a significant impulse to the development of Ukraine's economy by the help of right government regulation and adequate financing. While upgrading agriculture and improving rural territories, significant social effect can be achieved: reducing unemployment, restructuring expenses of population when buying consumer products, improvement of rural infrastructure, rural development and etc. In this paper, agriculture is considered from different points. On the one hand, as an object of state regulation, on the other hand, as a source of food security, labor force, and net income. Also the character of the influence of the given branch on the national economy on the economic development of a country has been taken into account: active and passive. After creating a free trade area with the EU (FTA) and after the cancellation of the moratorium on free sale of agricultural land, a favorable situation for the additional financing of agricultural enterprises will be created, which should in turn result in a significant increase in agricultural production in Ukraine. Thus agriculture can and should be the industry that will play a crucial role in Ukraine's entry into the global market.

Key words: agriculture, food security, national economy, agricultural production, food

Актуальність проблеми. У кожній державі, в будь-якому суспільстві сільське господарство є життєво необхідною галуззю народного господарства, оскільки зачіпає інтереси буквально кожної людини. Адже нині понад 80 % фонду споживання формується за рахунок продукції сільського господарства. Розвиток цієї галузі сприяє економічному зростанню держави через мінімізацію імпорту та максимізацію прибутків від експорту цієї галузі й забезпечує необхідні умови для розв'язання багатьох соціальних проблем, в першу чергу – зайнятості та поліпшення економічного становища селян. Подальший розвиток сільського господарства, що є однією з найбільш важливих в економіці України, потребує якісних перетворень, спроможних забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольчу безпеку держави.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженням ролі, проблемам розвитку, регулюванню сільського господарства та продовольчій безпеці присвячувала свої праці значна кількість вчених, серед яких: В.Г. Андрійчук, С. Дем'яненко, В.К. Збарський, С.М. Кваша, М.Х. Корецький, І.О. Кур'яков, І.І. Лукінова, П.М. Макаренко, І.Р. Миха-

сюк, В.І. Мельникова, Т.О. Мочерний, О. Онищенко, М.М. Осташко, В.О. Точиліна, П.Т. Саблук, А.М. Стельмашук, Г.В. Черевко та інші. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, подальших досліджень потребує комплексне вивчення питань продовольчої безпеки, пов'язаних з необхідністю з'ясування особливостей та умов формування сільського господарства в сучасних умовах, дослідження причин що перешкоджають його розвитку, перспектив та механізмів регулювання.

Мета роботи. Проаналізувати місце і роль сільського господарства в системі національної економіки України і його особливості, розглянути стан проблем розвитку сільського господарства в формуванні продовольчої безпеки України та визначити необхідність системних трансформацій сільського господарства в контексті глобальності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Основу національної економіки складають галузеві й міжгалузеві комплекси, підприємства, організації, домашні господарства, які об'єднані в єдину систему економічними відносинами й виконують певні функції в суспільному розподілі праці щодо вироблення товарів і послуг.

Стрижнем національної економіки є матеріальне виробництво, тому що саме тут створюються необхідні для суспільства засоби виробництва й предмети споживання. У матеріальне виробництво входять: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, торгівля, сфера послуг [1]. У соціально-економічному розвитку країни сільське господарство посідає особливе місце. Це одна з основних галузей народного господарства, яка забезпечує виробництво продуктів харчування і є найпершою умовою розвитку суспільства. Продукти сільського господарства і промислові товари, що виробляються з сільськогосподарської сировини, становлять 75% фонду народного споживання. Україна за своїм виробничим потенціалом - аграрна країна, у якій основним і визначальним багатством і відповідно базою розвитку галузей сільського господарства є земля. Тому розв'язання аграрного питання - це ключ, який відкриває всі напрями відродження і розвитку економіки нашої країни.

Рівень виробництва сільськогосподарської продукції визначає темпи розвитку економіки країни загалом. Понад 60% валової продукції сільського господарства надходить на промислову переробку, яку виконують близько 30 галузей легкої та харчової промисловості.

Основними завданнями сільського господарства є забезпечити інтенсивний розвиток і підвищення ефективності всіх його галузей з метою збільшення виробництва і поліпшення якості продукції, що є основою задоволення потреб населення в продуктах харчування і промисловості в сировині. Вирішення цих завдань значною мірою залежить від рівня використання досягнень науково-технічного прогресу, поглиблення зв'язків сільського господарства з усіма галузями агропромислового комплексу, радикальних перетворень в економічних відносинах та прискорення соціальної перебудови села [2].

Виділяють три підходи до визначення ролі сільського господарства для економічного росту:

1. Теорії, що підкреслюють пасивну роль сільського господарства, як постачальника ресурсів для економіки (Льюїс, Фей – Раніс, Йогерсон). Фокусуються на ринках факторів виробництва, особливо праці та капіталу, вони визначаються як збільшення аграрного виробництва впливає на інші сектори економіки.

2. Теорії, що підкреслюють роль сільського господарства, як сектора, що здатний сприяти економічному зростанню завдяки особливостям і поведінці (Джонсон, Меллор; 1970-90).

3. Теорії, що підкреслюють активну роль сільського господарства як сектора, що здатний сприяти економічному розвитку (FAO, 2003) [3].

За останні роки ставлення науковців до ролі сільського господарства для економічного розвитку країни у своїй еволюції пройшло ряд етапів. До останнього часу сільське господарство розглядалося як пасивна складова розвитку, проте на сьогоднішній день є активним чинником розвитку на рівні з промисловістю. Все більшу увагу приділяється дуалістичним економічним моделям. Сільському господарству в них відводилась пасивна роль і воно розглядалося як потенційне джерело робочої сили та продовольчих надлишків для інших галузей економіки.

Надалі було доведено, що і промисловість й сільське господарство здійснюють вклад у економічний розвиток одночасно: з одного боку, сільське господарство вивільнює ресурси для їх використання у промисловості, з іншого боку, вивільнення – використання ресурсів було не достатнім для економічного росту і було необхідно, щоб ці процеси відбувались одночасно. Проте на цьому етапі не враховувались зовнішня торгівля та фактори збільшення аграрного виробництва. Визнання важливої

ролі сільського господарства призвело до зростання зацікавленості в його розвитку з боку науковців та дослідницьких інститутів [4].

Для України, яка стала на шлях ринкової економіки, сільське господарство має особливо велике значення тому, що воно є однією з найбільших галузей народного господарства. Про це свідчить ряд важливих макроекономічних параметрів. Найважливішим серед них є частка сільського господарства у валовому внутрішньому продукті держави (ВВП). У 1990 р. вона становила 24,4 %. За роки економічної кризи вказаний параметр почав знижуватися і вже у 1993 р. склав 21,5 %, у 1995 р. — 13,4, в 1999 р. — 12,8 %. Таке істотне зниження внеску галузі у створення ВВП пояснюється переважно ціновим фактором [5].

У 2012 році частка сільського господарства у ВВП України склала 8,8 %, що у фактичних цінах становить 255 млрд. грн. Питома вага сільського господарства України перевищує даний показник в інших країнах-експортерах с/г продукції. Наприклад: в Аргентині питома вага сільського господарства складає 5,1%, а в грошовому вираженні в 2,5 рази нижче, ніж в Україні [9].

Частка зайнятих у сільському господарстві в Україні найвища (офіційно - 4,8% у 2011 році). Вищий відсоток у Європі лише у Польщі ($\approx 10\%$). У всіх інших країнах та у середньому по ЄС цей показник суттєво нижчий (2-3%) і спостерігається загальна тенденція до його суттєвого зниження. Отже, наявні в Україні природні умови, матеріально-технічна база та кадровий ресурс дозволяють отримувати високі врожаї, які не тільки забезпечують внутрішні потреби, а також формують потужний експортний потенціал. Українські агропромислові товари продаються в понад 130 країн світу. Частка товарів рослинного походження складає 70-90% експорту всієї агропромислової продукції.

Також Україна повертає собі статус житниці світу. За останнє десятиліття обсяг експорту агропродукції з України зріс в 7,5 разів - з \$ 2,4 млрд. у 2002 році до \$ 17,9 млрд. в 2012-му, таким чином сільське господарство вже забезпечує чверть українського експорту, завойовує нові ринки [6].

Продукцію українських аграріїв купують по всьому світу - в п'ятірку головних імпортерів входять Єгипет, Росія, Іспанія, Індія та Іран. Хітом продажів на закордонних ринках є українське зерно, рослинна олія, соя, ріпак та відходи масложирової промисловості. Варто відзначити, що головною причиною стрімкого зростання українського

експорту експерти називають глобальне зростання попиту на продукти харчування, що підштовхує ціни на ринку все вище.

Так, за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН, за десятиліття світовий попит на зернові виріс більш ніж на 20% - з 1,9 млрд. т у 2002 році до 2,3 млрд. т в 2012-м. За цей же період індекс цін, вимірюваний організацією для групи злакових, злетів на 255% [6].

У сільськогосподарському виробництві з урахуванням витрат праці на присадибних ділянках зайнято майже 6 млн. чол. Якщо у США споживачі витрачають лише 1/5 своїх доходів на продукти харчування та інші сільськогосподарські товари, то населення України — понад 50 відсотків сукупного доходу, і частка цих витрат як для України, так і країн СНД невпинно зростає у зв'язку із зростанням цін [3].

До сучасних світових тенденцій належить динамічне зростання населення землі, що спричиняє постійне збільшення споживання продовольства. За прогнозами ООН, до 2050 року народонаселення Землі збільшиться до 9 млрд. чоловік. Це, безперечно, призведе до значного зростання попиту на продукти харчування, в тому числі й на рослинну сільгосппродукцію [7].

Показники щорічного зростання світового споживання основних с/г культур і продукції тваринництва складають приблизно 3,3% для зернових культур, 8,8% для олійних та 2,43% для м'яса. При цьому обсяги світового виробництва зернових (в т.ч. пшениці) знижуються, що призводить до споживання стратегічних світових запасів продукції. Дані показники свідчать про актуальність с/г продукції, так як вона виступає складовою для формування продовольчої безпеки країни.

Сільське господарство — це кредитомістка галузь, яка не може нормально розвиватися без залучення зі сторони (банків, інших кредитних установ) додаткових фінансових ресурсів, насамперед у формі короткострокових кредитів, для здійснення поточних платежів з метою забезпечення операційної діяльності. Адже в сільському господарстві, як уже зазначалося, існує великий сезонний розрив між вкладенням оборотного капіталу й отриманням доходів. Тому аграрні підприємства повинні мати значні суми коштів для покриття сезонних витрат. Тримати спеціально на такі цілі власні кошти тривалий час економічно невиправдано. Значно ефективніше мінімальні виробничі запаси і кошти в розрахунках формувати за рахунок власних джерел, а понад цього — позичкових, тобто за рахунок кредитів [5]. Окрім

залучення банківських позик, українські компанії значну частину коштів залучають із-за кордону.

Сільське господарство є менш інвестиційно привабливою галуззю порівняно з рядом інших галузей народного господарства. Це спричинено тривалим періодом виробництва сільськогосподарської продукції, який продовжується нерідко більше року і характеризується поступовим наростанням вкладень від початку виробництва до його завершення й одночасним вивільненням коштів у кінці виробництва при одержанні готової продукції. Потенційні інвестори спрямовують свій капітал насамперед у ті виробництва, де має місце швидкий кругообіг коштів, а отже, де можна отримати і швидко віддачу від його інвестування. За цією характеристикою, як бачимо, сільське господарство є менш привабливою галуззю. Якщо взяти до уваги ще й існування підвищеного ризику недоодержання готової продукції в очікуваному обсязі через незалежні від виробника обставини — несприятливі природно-кліматичні умови, то стає зрозумілим, чому ця особливість сільського господарства не є тимчасовою, а органічно притаманна йому і проявляється лише з різною інтенсивністю залежно від стану розвитку галузі й окремих аграрних підприємств та кон'юнктури на ринку інвестицій [5].

Суспільство зустрічається з рядом економічних проблем, які не можуть бути вирішені за допомогою економіки, тобто вирішення здійснюється виключно саморегулюванням. Механізм регулювання національної економіки складається з певного співвідношення механізмів державного й громадського регулювання, а також саморегулювання. Вирішальна роль у цьому процесі відводиться державному регулюванню національної економіки [1].

Метою державного регулювання функціонування та розвитку сільського господарства є забезпечення населення продуктами харчування, а також іншими товарами з сільськогосподарської сировини в поєднанні з вирішенням соціальних та економічних проблем АПК в умовах становлення ринкових відносин багатуукладності економіки. Також збільшити експортні можливості галузей АПК [8].

Державне регулювання сільського господарства віддзеркалюється в аграрній політиці держави. Її сутність в умовах ринкових відносин полягає у здійсненні земельної реформи, сприянні розвитковості різних форм власності на землю, лібералізації управління у сільському

господарстві, сприянні розитковій конкуренції, поступовій відмові від державних замовлень (контрактів), розробці й реалізації цільових програм розвитку виробничої і соціальної інфраструктури, фінансовій підтримці галузей АПК [8].

З усіх галузей народного господарства найбільш радикального і дійового державного регулювання та підтримки для нормального розвитку вимагає сільське господарство. Це зумовлено тим, що по-перше, дана галузь є життєво необхідною в будь-якому суспільстві і розглядається як пріоритетна при обґрунтуванні перспектив соціально-економічного розвитку країни; по-друге, сільськогосподарське виробництво через існування короткострокової і довгострокової проблем не може ефективно розвиватися без стабілізуючого впливу держави.

В умовах розвинутого ринку державне регулювання економіки повинно здійснюватися управлінням соціально-економічними процесами за допомогою таких перевірених світовою практикою економічних і правових важелів, як ціни і тарифи, відсотки, податки, кредити, цінні папери, амортизаційна політика, пільги, державне замовлення і контракт, резерви, субсидії, субвенції, державне мито. Вони використовуються як прямі й опосередковані регулятори розвитку економіки, забезпечують умови для її саморегуляції в бажаному напрямі.

Крім економічних, соціально орієнтована ринкова економіка вимагає адміністративних методів втручання і саме в ті її сфери, де перші з них не можуть дати бажаних результатів. Це стосується використання землі і корисних копалин, захисту навколишнього середовища, соціальних гарантій щодо мінімальної заробітної плати, тривалості робочого дня і підтримки безробітних, політики протекціонізму з метою захисту внутрішнього ринку, обґрунтування і реалізації державних програм, що мають глобальне значення для розвитку економіки країни, регулювання розвитку соціальної інфраструктури (охорони здоров'я, культури) і витрат держави, підтримки валютного курсу тощо. Тепер стає очевидним, що державне регулювання економіки має бути збалансованим і не повинно підміняти ринковий механізм, а лише доповнювати його завдяки превалюванню економічних важелів впливу на розвиток суспільного виробництва в межах дії економічних законів ринку.

Як бачимо, державне регулювання економіки — це складне і багатоаспектне явище. Воно включає економічні, правові й адміністративні регулятори, що забезпечують активне функціонування

економіки і соціальний захист населення. Державному регулюванню сільськогосподарського виробництва також притаманні такі регулятори і напрями їх дій. Тому в розгорнутому трактуванні під цим поняттям в умовах ринкової економіки розуміють систему економічних, фінансових, юридично-правових, організаційних і соціальних заходів, здійснюваних державою з метою забезпечення ефективного і стабільного розвитку сільськогосподарського виробництва та повного забезпечення населення якісним продовольством за прийнятними ринковими цінами.

У процесі державного регулювання сільськогосподарського виробництва здійснюється економічна підтримка доходів аграрних товаровиробників з тим, щоб вони за нормального господарювання мали необхідний рівень доходності в умовах несприятливої ринкової кон'юнктури, а також були матеріально заінтересованими вести сільськогосподарське виробництво в такому обсязі й асортименті продукції та її якості, які вигідні споживачам і забезпечують соціальну стабільність суспільства [5].

Хліб і інші продукти харчування відносяться до найцінніших ресурсів людства, оскільки задовольняють повсякденні, життєво необхідні потреби людини, без чого її існування неможливе. Тому наявний об'єм і асортимент продуктів харчування відбиває не тільки рішення продовольчої проблеми, але й характеризує основу національної безпеки держави.

Продовольча безпека є однією з вирішальних складових загальноекономічної безпеки будь-якої держави. Завдяки їй досягається сталий соціально-економічний розвиток суспільства, його демографічне відтворення [9].

Продовольче споживання є однією з основних передумов відтворення й ефективного використання трудових ресурсів існування держави. В умовах ринкової економіки особисте споживання продуктів харчування опосередковується соціально-економічною політикою держави, а також стратегією соціального й економічного розвитку країни.

Отже, проблема продовольчого забезпечення населення і продовольчої безпеки залежить не тільки від фізичної потреби в продовольчих товарах різних груп населення, але й від рівня їхньої платоспроможності.

Попит населення на продукти харчування зумовлюється, по-перше, демографічними і фізичними чинниками (чисельність населення, його вікова структура, фізіологічні потреби різних соціальних, професійних і етнічних груп людей у продуктах рослинного і тваринного походження) і, по-друге, економічними чинниками (наявність засобів для закупівлі якісних і калорійних видів продукції і цін на них) [10].

Міністерством аграрної політики України та Українською академією наук розроблено Проект «Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 року», в якому зазначено, що продовольча безпека держави передбачає захищеність життєво важливих інтересі громадян, за якої держава гарантує фізичну та економічну доступність до життєво важливих якісних та безпечних продуктів харчування відповідно до наукового обґрунтування наборів, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та гарантує продовольчу незалежність держави [11].

Вирішити проблему продовольчої безпеки неможливо без розвитку фермерських господарств, якомога повніших збирання, зберігання та переробки врожаю. Тому необхідність гарантування продовольчої безпеки України потребує підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та вжиття заходів імпортного контролю з метою захисту власних виробників від іноземної конкуренції. Надійність продовольчого убезпечення полягає як у достатньому самозабезпеченні продуктами харчування, так і в наявності коштів для їх імпорту в необхідних обсягах за умов мінімальної потенційної вразливості продовольчого забезпечення населення в разі виникнення ускладнень з імпортом продовольства (відсутність валюти, зростання цін, ембарго тощо) [12].

Висновки. Сільське господарство — це важливе джерело, по-перше, нічим не замінних на сьогодні предметів споживання; по-друге, додаткової робочої сили для несільськогосподарських галузей, по-третє, джерело чистого прибутку. І, нарешті, ця галузь суттєво впливає на соціально-економічний розвиток суспільства в цілому.

Сільське господарство відіграє винятково важливу роль як каталізатор розвитку економіки. В становленні економіки України ця

галузь, враховуючи її масштаби, відіграє важливу роль завдяки своїм специфічним властивостям:

1. Сільське господарство є високо конкурентною галуззю, оскільки в ній діє багато незалежних підприємств, що виробляють переважно ті самі товари. 2. Сільське господарство України в недалекій перспективі може стати одним з головних джерел й експорту. Цьому сприяють і великі масштаби сільськогосподарського землекористування і родючі землі. У поєднанні з працьовитістю українського народу це виводить Україну на одне з провідних місць за аграрним потенціалом. У перспективі Україна може не лише повністю забезпечити власні потреби в сільськогосподарській продукції, а й істотно збільшити свій експортний потенціал. Після створення зони вільної торгівлі з ЄС (ЗВТ) та скасування мораторію на вільний продаж с/г землі буде створена сприятлива ситуація для додаткового фінансування аграрних підприємств, що повинно, в свою чергу, спричинити значне зростання виробництва сільськогосподарської продукції в Україні.

Україна традиційно володіє значним сільськогосподарським потенціалом та у результаті дослідження підтверджує думку про значну роль сільського господарства для національної економіки. Тому і умовах загострення продовольчої кризи у світі, для України доцільно не лише стимулювати розвиток промисловості, а й нарощувати власне виробництво сільськогосподарської продукції та продукції переробної промисловості для збільшення її експорту на зовнішні ринки, допомагаючи, таким чином, подоланню кризи, а також збільшуючи надходження до державного бюджету.

Таким чином, сільське господарство може і повинно стати галуззю, що відіграватиме винятково важливу роль у процесі входження України у світовий ринок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельникова В. І., Мельникова О. П., Сідлярук Т. В., Тур І. Ю., Шведова Г. М. Національна економіка. Навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
2. Економіка сільського господарства. Навч. посібник / Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А., Степасюк Л.М., Рогач С.М., Гуцул Т.А., Суліма Н.М.// За ред. Збарського В.К, Мацибори В.І. - К.: Каравела, 2009. - 264 с.

3. Elisabetta Basile/ Roles of agriculture in economic development/ Elisabetta Basile [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nber.org>
4. Пирог О.В., Зацепило А.І. Оцінка впливу сільського господарства на економічний розвиток України/ Економічний простір .- № 56/2.- 2010.- с. 87-96
5. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене./В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 462с.
6. Сільське господарство вже забезпечує чверть українського експорту // журнал «Аграрний тиждень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://a7d.com.ua/novini/11522-slske-gospodarstvo-vzhe-zabezpechuye-chvert-ukrayinskogo-eksportu.html>
7. Потенціал сільськогосподарського ринку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrselko.com/market-potential/>
8. Стельмащук А.М. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. – Тернопіль: ТАНГ, 2000. – 315 с.
9. Юрченко В.В. Продовольча безпека як умова збалансованого розвитку АПК України // В.В.Юрченко // Бізнес навігатор - №2 - 2009р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Biznes/2009_2/2009/02/090210.pdf
10. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. Ч. 2 / С. Є. Гіль, О. А. Дудник, Л. В. Єфремова, О. Ф. Серіков, М. В. Горобинська, Л. І. Приймак; Харк. держ. екон. ун-т. - Х., 2003. - 84 с.
11. Рибаківа О.В. Продовольча безпека - як фактор визначення конкурентоспроможності аграрного сектору // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України, 2009. -№ 142. -С.154-157. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2009_142_1/09rov.pdf
12. Джурик Н.Р., Майкова С.В. Продовольча безпека України// Науковий вісник національного лісотехнічного університету України: збірник науково – технічних праць . – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2011. – с.189-195с.